

Афанасьєв О. Є.

Дніпропетровський нац. ун-т, каф. фіз. та економ. географії, аспірант
Науковий керівник: проф. каф. фіз. та економ. географії, д.педаг.н. Л. І. Зеленська

ПОНЯТТЯ ТОПОНІМІКИ І ТОПОНІМІЧНОЇ КАРТИ В КОНТЕКСТІ ТОПОНІМО-КАРТОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Для України як держави важливого значення має дефініція географічного простору [11], тобто частини планетного простору, на якому відбуваються процеси активної життєдіяльності українського населення, що характеризується перш за все історичними особливостями заселення і опанування природним середовищем та ландшафтами, під впливом яких склалися своєрідні національні риси господарювання, суспільних і родинних відносин, духовного світу людини. Але людина також впливає на природне середовище; однією із складових такого впливу є формування топонімічного шару – одного з найважливіших елементів культурного компоненту, життєвого простору народу. Багато дослідників навіть виділяють цей шар в окрему складову середовища, називаючи її "топонімічним ландшафтом" [1, 4 та ін.]. Якщо провести аналогію до фізико-географічної категорії "ландшафт", то як і в останній, в топонімічному шарі можна простежити просторово-територіальну морфологічну підпорядкованість (рис. 1.). Отже, наочно бачимо притаманні топонімічній системі властивості територіальності (хорологічності) та просторової континуальності (неперервності). Звідси логічно витікає практична необхідність усебічного вивчення й дослідження топонімічних територіальних систем засобами і методами географічної науки взагалі й картографії зокрема задля встановлення існуючих і виявлення латентних взаємозв'язків як між їхніми компонентами – топонімами одне з одним, так і їх взаємодії з оточуючими територіальними системами різних категорій.

Рис. 1. Морфологічні складові "топонімічного ландшафту" в порівнянні з морфологічними елементами ландшафту фізико-географічного

Вивченням топонімів, їхніх територіальних систем, займається топоніміка. Власне тлумачення терміну "топоніміка" не набуло загальної усталеності. В залежності від цілей того чи іншого дослідження окремі автори визначають різні цілі, завдання, аспекти вивчення даної дисципліни. Єдине, в

чому погоджуються всі – це те, що об'єктом топоніміки є географічні назви. Узагальнюючи ці визначення [5, 8, 13 та ін.] та враховуючи чималий досвід плідного застосування топоніміки і топонімічних методів у конструктивно-географічних дослідженнях [1, 4, 10 та ін.] спробуємо надати власного, розширеного трактування цієї дефініції у загальному, причинному та цільовому аспектах. Отже, **топоніміка** це:

загальне тлумачення (що?): галузь знання, яка займається вивченням походження, розвитку, сучасного стану, смислового значення географічних назв (топонімів), дослідженням їх системності, моделей, структури, ареалів поширення та умов (природних і соціальних) виникнення;

причинне тлумачення (чому?): внаслідок міждисциплінарного походження, великих обсягів латентної геоінформації та можливостей широкого залучення методів наукових емпіричних і теоретичних досліджень географії, історії та мовознавства;

цільове тлумачення (для чого?): з метою підтримання та поліпшення притаманних кожному окремому топоніму пізнавальних, ціннісних і практичних властивостей через виконання ним культурологічних, виховних, адресних, номінаційних функцій та одержання нових знань про минуле і сучасне шляхом застосування емерджентної засади наукових досліджень.

В наведеному тлумаченні наочно означені об'єкт і предмет топоніміки, обґрунтовані основні її властивості та важливість для науки. За необхідністю, цільність формування зберігається і при вилученні причинного, або навіть причинного і цільового водночас (але не зберігається змістовність і повнота).

Виходячи з визначення, є необхідним детальніше пояснити певні його складові.

Топонім – окрема географічна назва певного об'єкта геопростору – це звичайне загальноживане слово; насамперед йому притаманні стійкість форми і змісту та вмотивованість: при називанні того чи іншого об'єкта обов'язково існує реальна підстава. На територіях з давньою історією, тривалими процесами формування антропосфери (якою є і територія України) багато топонімів з часом можуть перейти до категорії **палеотопонімів** – географічних назв, смислове значення яких не розкривається з мов зараз існуючих на даній території етносу [8], або смисл і сенс назви втрачений за давністю часу, внаслідок процесів розвитку мовлення, через заміну первинного значення більш простим і зрозумілим, але часто діаметрально протилежним, та, врешті-решт, через "підміну образів" – заміною первинно мотивованого значення більш цікавим легендарно-вирогідним. Так топоніми здатні переходити з категорії *прозорих* (із зрозумілим для звичайного мешканця значенням і вмотивованістю) до *непрозорих* (ті географічні назви, які сьогодні не мають зрозумілого значення – втратили його або незрозумілі, але використовуються в якості імен географічних об'єктів) [4, 6].

Оскільки топоніми є якраз такими, що мають просторово-територіальне поширення, здатні утворювати територіальні комплекси, системи, є водночас і суспільним, і природнім явищем, то можуть бути викладені та досліджені через графічну мову у вигляді карти – моделі реальної дійсності. Таким

чином складається поняття топонімічної карти. У вітчизняній науці це поняття існує ще з 50-х рр. ХХ ст. [3, 9], але остаточного визначення ще не отримало, про що переконливо доводить порівняння існуючих визначень цієї дефініції. Так, Є.М. Поспелов [10] визначає під топонімічними картами такі, що відбивають розповсюдження різних топонімічних явищ, топонімів, їх елементів або характеристик. Х.Л. Ханмагомедов [12] дещо розширює дане поняття, розуміючи під топонімічною картою єдиносередовищне картографічне зображення топонімічної системи і територіальних особливостей розповсюдження топонімічних структур регіону в тісному зв'язку з географічним середовищем та етномовним складом населення. Отже, під **топонімічною картою** нами розуміється тематичний картографічний витвір, що відбиває територіальні топонімічні системи, які об'єктивно склалися на тій чи іншій території внаслідок історичного процесу розвитку суспільства і його взаємодії з оточуючим геопростором, містить різнобічну характеристику топонімів, особливостей їх утворення, розповсюдження топонімічних структур регіону в тісному зв'язку з географічним середовищем та етно-господарським складом населення.

Топонімічне картографування взагалі належить до числа галузей тематичного картографування. Втім, воно не є однорідним у своєму складі. Топонімічні карти відмінні за змістом, ступенем узагальнення інформації, призначенням, особливостями видання, методом створення, масштабом, територіальним охопленням та іншими ознаками. Сучасний підхід до методів та засобів топонімічного картографування повинен базуватися на новітніх тенденціях розвитку картографічної науки, методів картографування, засобів обробки вихідної інформації тощо.

В сучасній тематичній картографії чітко простежуються тенденції до системного картографування території. Це в свою чергу потребує використання широких масивів різноманітної інформації про геосистеми, раціональних й ефективних способів її обробки і побудови численних аналітичних, комплексних і синтетичних карт, різних природних та соціально-економічних карт, в т.ч. топонімічних. Системний підхід до вивчення топонімії певної території неодмінно передбачає широке застосування карт як інструмента просторово-часового аналізу. Досить низького ступеня розробленості в топоніміці є методи картографічних досліджень, прийоми графічного, графоаналітичного, математичного аналізу тощо.

Ще одним досить актуальним і сучасним напрямком топонімічних досліджень є питання статистичної обробки даних. Так, В.Ц. Грицевич [2] доводить, що вивчення поширення топонімів – важлива область застосування прикладного геостатистичного аналізу. Цей автор говорить про *геостатистику* як напрямок статистичної науки, що вивчає кількісні закономірності просторового поширення масових явищ ("статистика розміщення"); і вивчення поширення топонімів є важливою областю застосування прикладного геостатистичного аналізу. Додамо, що результати подібних досліджень обов'язково повинні знаходити свого відбиття на

топонімічних картах, види, методи, засоби й програми побудови яких в концептуальному та прикладному (конструктивному) аспектах ми розглянемо в подальшому.

Література:

1. **Василюк Л.Л.** Фізико-географічна зумовленість топонімії Волинської області: Автореф. дис... к-та геогр. наук: 11.00.01 / Ін-т географії НАН України. – К., 2000. – 18 с.

2. **Грицевич В.Ц.** Геоінформаційний та геостатичний підходи до вивчення територіальної топонімічної ситуації / У зб. Створення національного банку географічних назв: тези доповідей і повідомлень Всеукр. наук.-прак. конфер. з топоніміки. – К.: ГУГК, Нац. Рада з геогр. назв, 1995. – С. 13.

3. **Евтеев О.А.** Карты населения в советских картографических изданиях и географической литературе за 20 лет (1940-1960). / В сб. Вопросы географии, сб. 56. – М.: ГО СССР, 1962. – С. 24-29.

4. **Жучкевич В.А.** Общая топонимика. – Минск: Вышэйша школа, 1980. – 287 с.

5. **Зеленська Л.І.** Топонімія Дніпропетровської області. – Д.: РВВ ДНУ, 2001. – 56 с.

6. **Караев С.К.** Сравнительная характеристика узбекской и киргизской топонимической лексики // Геодезия и картография. – 2002. – №3. – С. 37-41.

7. **Малолетко А.М.** Палеотопонимика. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1992. – 264 с.

8. **Морохин Н.В.** Нижегородский топонимический словарь. – Н.Новгород: КиТиздат, 1997. – 216 с.

9. **Поспелов Е.М.** Топонимика и география / В кн. Вопросы географии: сборник 110: Топонимика на службе географии. – М.: Мысль, 1979. – С. 9-10.

10. **Поспелов Е.М.** Топонимика и картография. – М.: Мысль, 1971. – 256 с.

11. **Соціально-економічна географія України** / За ред. О. Шаблія. – Львів: Світ, 1994. – 608 с.

12. **Ханмагомедов Х.Л.** Топонимическое картографирование – новое направление в советской картографии / В сб. Экологическое картографирование на современном этапе: Тезисы докладов X Всесоюзной конференции по тематическому картографированию, Ленинград, октябрь, 1991. Кн.2 – Л., – 1991. – С. 57-59.

13. **Янко М.Т.** Методичні поради щодо вивчення топоніміки своєї області // Географія та основи економіки в школі.- № 2. – 2000. – С. 23-26.

НАДРУКОВАНО:

Афанасьєв О.Є. **Поняття топоніміки і топонімічної карти в контексті топонімо-картографічних досліджень території України** // Географія, екологія, геологія: перший досвід наукових досліджень: Матеріали Міжвузівської наукової конференції студентів і аспірантів. – Д.: Вид-во ДНУ, 2005. – С. 61–64.